

Knut Imerlund:

Bjørnstjerne Bjørnson og kristendommen

Åndshistorisk jordskjelv

Det er holdt mange foredrag og skrevet mange artikler og bøker i det hundreåret som har gått siden Bjørnson døde, om hans forhold til kristendommen. Det har sin naturlige forklaring i det faktum at Bjørnsons oppgjør med kristendommen er uttrykk for et av de største og mest fundamentale åndshistoriske jordskjelvene i Norge på 1800-tallet. Etter at kristendommen gjennom mange århundrer hadde representert en selvfølgelig del av tanke- og forestillingslivet til store deler av befolkningen i vårt land, slår Norge som religiøs monokultur etter hvert store sprekker på siste halvdel av 1800-tallet. Det stilles spørsmålsteget ved etablerte religiøse sannheter, det opponeres etter hvert skarpt mot kirkenes trosmessige monopolstilling, og aktiviteten innenfor de lekmannskristne bevegelsene underkastes kritisk granskning. Litt etter litt blir det flere og flere utover på siste halvdel av 1800-tallet som våger å stå åpent fram og erklære seg som *fritenkere*, som det het i samtidens sjargong. Det vil si at de åpent erklærte seg som agnostikere eller ateister.

Dermed er den sekulariseringen av det norske samfunnet i gang som har pågått – litt i rykk og napp – fram til i dag. Blant dem som setter denne utviklingen i gang, står Bjørnstjerne Bjørnson i første rekke. Og når Bjørnson på denne måten går til angrep på hevdvunnen religiøsitet, forårsaker det rystelser, ikke bare i Norge, men i Norden, og til dels også utenfor Norden (Bull 1963:609).

Faren

Bjørnsons far var prest, og Bjørnstjerne Bjørnson hadde således kristendommen tett innpå livet fra første stund. Og hvilken kristendom var det han så fikk med seg fra barndommen, først i Kvikne og siden på Nesset i Romsdalen? Bjørnsons far, Peder, beskrives som en rettskaffen og prinsippfast kar, men han var også tung og taus av personlighet (Bull 1963:467). Teologisk beskrives hans ståsted som noe midt mellom rasjonalisme og pietisme. Han var altså neppe noen tilhenger av ytterligheter verken i radikal eller konservativ retning. Det vil igjen si at han betraktet Jesus som guds sønn, og han betraktet menneskets natur som syndefull på en måte som bare kan oppveies gjennom guds frelsergjerning. Troen gir mennesket kraft til å overvinne egen syndefull natur. Målet for menneskets bestrebelse i jordelivet er saligheten og det evige liv, og for dem som ikke gjør seg fortjent til nåden, er dommen og fortapelsen absolutte realiteter (Amdam 1969:37), for Peder Bjørnson som for de fleste andre kristne på denne tiden.

Per Amdam peker på at det eksisterer en rasjonalistisk reminisens i Peder Bjørnsons teologiske grunnstandpunkter når han hevder at det finnes en fornuftsorientert vei å erkjenne guds eksistens på. Peder Bjørnson tar dessuten avstand fra tanken om arvesynden og predestinasjonen. Mennesket har en fri vilje, og er dermed selv ansvarlig for at saligheten vinnes. På dette siste punktet skiller Bjørnstjerne Bjørnsons far lag med samtidens konservative teologer. Her har han samtidig fra første stund sin sønns uforbeholdne støtte. Når Bjørnstjerne Bjørnson etter hvert begynner å stille kritiske spørsmål til konservativ teologi, er det blant annet disse punktene han er opptatt av.

Moren

Den teologiske ballasten Bjørnson fikk med seg fra sin mor, ligner mye på den han fikk med fra faren, kanskje med et noe mer liberalt anstrøk. Elise, født Nordraach, ble oppdratt som pleiedatter hos en kvinne med navnet Sophie Magdalene Buchholm, og dette var en kvinne som på siste halvdel av 1700-tallet hadde oppholdt seg i København, og som der hadde blitt påvirket av opplysningsfilosofi og teologisk rasjonalisme. Hennes gud synes å ha vært en lysets og håpets gud, ikke en streng og dømmende gud. Per Amdam antyder dessuten (Amdam 1969:39) at fru Buchholm sannsynligvis har hatt et lett og lyst gemytt, og at hun ikke har vært spesielt religiøst engasjert.

Bjørnstjerne Bjørnson skal derimot i oppveksten ha hatt en huslærer på Nesset som fylte ham med helvetesfrykt og dommedagsredsel (Bull 1963:472). I denne sammenheng nevnes gjerne også en offentlig henrettelse faren tok ham med på da han var ni år gammel, og som han har beskrevet i fortellingen "Et stygt barndomsminne". Peder Bjørnson beskrives i det hele tatt som en autoritær og diktatorisk pater familias, som forventet at han selv hadde det siste ord når viktige avgjørelser i hustruens og barnas liv skulle tas. Når Bjørnstjerne Bjørnson som voksen etter hvert går til angrep på konservative teologer i og utenfor kirken, kan noe av årsaken til voldsomheten i angrepene ligge i den motstanden mot autoriteter og den opprørsånd som særlig farens oppdragelse hadde skapt hos ham.

Ut fra den beskrivelsen man finner av Bjørnstjerne Bjørnsons to foreldre i litt forskjellige kilder, er det overveiende sannsynlig at han mest lignet på moren. Farens autoritære personlighet har fremst fylt ham med opposisjonstrang, mens morens innflytelse avleirer seg i en noe mer positiv innstilling til medmennesker og miljø. De fleste av Bjørnsons biografer har gått ut fra at den kristendommen Bjørnson fikk med seg hjemmefra, har vært "mainstream", og at det sjelden var spissfindige teologiske diskusjoner i Bjørnsons hjem i hans oppvekst.

På egne ben

Hvilket forhold har så Bjørnson til kristendommen når han river seg løs fra foreldrehjemmet? "Han hadde en barnlig, ureflektert tro på hjemmets religion", sier Eivind Berggrav (Berggrav 1932:386). Bjørnson var – i hvert fall i yngre voksenalder – ingen grubler. Han hadde ikke legning for å ta opp til grunnleggende drøfting med seg selv alle de sannheter og alle de verdier han brakte med seg ut i verden fra foreldrehjemmet. Velkjent er Bjørnsons beskrivelse av forholdet mellom bonden og kirken i 2. kapittel av *Synnøve Solbakken* (1857): "Kirken står i bondens tanke på et høyt sted og for seg selv, fredlyst, med gravens høytid omkring, messens livlighet inne." (S. 18) Litt senere i den samme sekvensen i 2. kapittel heter det at når man som barn er til fjells og må gjete og sitter på en sten og hører kirkeklokkene over kuenes bjeller, "klinger i dem noe lyst, lett, lokkende dernedfra, tanke om kjenninger ved kirken, glede når man er der, enda større når man har vært der, god mat hjemme, far, mor, søsken, lek på vollen den glade søndagskveld." (Sst.) Dette sitatet forteller noe om hva kirken og det den sto for, betydde for Bjørnson da han skrev dette i 1857. Da var han 25 år gammel.

Det framgår av Bjørnsons mange artikler og brev at han tidlig i voksenlivet var flittig til å be. Han ba om at det gode skulle skje, og han takket gud når det gode virkelig inntraff. "I husandakt har vi takket den allmechtige og alle gode venner", sier han for eksempel i brev. "Han stod derimot helt uforstående når det ikke gikk etter ønske. Da hadde han overhodet intet forhold til Gud", sier Eivind Berggrav (Berggrav 1932:387) Han hadde nemlig ikke *underordnet* seg gud, han hadde bare *alliert* seg med ham, sier Berggrav videre, og han hevder, ikke uten en smule

ironi, at Bjørnson er oppmerksom på at han selv vil regjere i nødvendig mon i forhold til gud. Gud må *passé* for ham. Men dette anser han for noe ganske selvfølgelig, sier Berggrav videre. Bjørnson kjente seg som en utkåret, og den utvelgelsen som lå bak, var det gud som sto for.

Per Amdam har en litt annen beskrivelse av Bjørnsons gudsforhold i den tidligste fasen av voksenlivet. Han sier at Bjørnsons religiøse arv ble en ”kulturlekse” han lærte i sin gruppe. Hans kristendom ble en type vanekristendom som han hadde overtatt etter foreldrene og folk ellers i oppvekstmiljøet. Bjørnson hadde ikke fram til den religiøse krisen han gjennomlevde i siste halvdel av 1870-årene opplevd noen sjelrystende omvendelse, slik blant annet pietistene på begynnelsen av 1800-tallet mente var nødvendig for at man fullt og helt skulle kunne betraktes som kristen. Derfor var Bjørnson i mange kristnes øyne ikke til å stole på med sin tro, og mange forskere som har omtalt Bjørnsons forhold til kristendommen, har sett på denne manglende omvendelsen som en hovedårsak til at han så totalt skulle komme til å bryte med kristendommen når han først begynte å stille de grunnleggende spørsmålene ved kirken og kristentroen.

Grundtvig

En mann som skulle få avgjørende betydning for Bjørnsons kristendomssyn fra midten av 1860-årene av og fram til bruddet med kristendommen i siste halvdel av 1870-årene, er teologen, presten, historikeren, dikteren og skolemannen Nikolai Frederik Severin Grundtvig (1783–1872). Bjørnson hadde møtt Grundtvig som dikter allerede under skoledagene i Molde (Anker 1932:273, Amdam 1960:14). Senere ble han kjent med Grundtvig gjennom Ole Vig og engasjementet i folkehøgskolesaken. Utover i 1860-årene hadde Bjørnson flere personlige møter med Grundtvig og nærret større og større beundring blant annet for hans religiøse grunnanskuelser. Av helt avgjørende betydning ble møtet om folkehøgskolen som ble holdt i Christiania i 1872. På dette møtet kommer Bjørnsons grundtvigianske kristendomssyn helt åpent til uttrykk.

Når man kjenner Grundtvigs teologiske grunnstandpunkter og samtidig kjenner Bjørnsons natur, vil man neppe forundres over at Bjørnson kom til å begeistres over grundtvigianismen. Grundtvig var for det første opptatt av å fremme den folkelige kulturen mot overklassens kultur, og han skapte det nye skoleslaget – folkehøgskolen – nettopp hvor kunnskapen om og formidlingen av den folkelige, nasjonale kulturen skulle stå i høysetet. Dette at nasjonal mytologi, historie og kultur ble tillagt en helt annen status, var noe som passet Bjørnson og hans nasjonsbyggingsprosjekt perfekt. Grundtvig hevdet også at det ikke var noen motsetning mellom verdiene innenfor norrøn mytologi og kristentradisjonen.

Videre passet det Bjørnsons grunnholdning perfekt når Grundtvig var mer opptatt av menneskenes jordeliv enn av det hinsidige, og når han var mer opptatt av menneskets evner og muligheter enn av dets utilstrekkelighet, lastefullhet og synd. Og hos Grundtvig fikk Bjørnson støtte for det syn at gud aksepterte og engasjerte *hele* mennesket i alle dets aktiviteter, ikke bare deler av det (Anker 1932:306). ”Menneske først, siden Kristen” er en formulering som ofte er blitt sitert etter Grundtvig.

I argumentasjonen for folkehøgskolen hevder Bjørnson dessuten at man må bekjempe Intelligenspartiet, juristeriet og forstandsorienteringen, og til gjengjeld i grundtvigiansk ånd forsøke å få fram ”Hjerte- og Fantasi-Kræfterne” (Anker 1932: 308) i folket. Det måtte også tiltale Bjørnson at Grundtvig var opptatt av medmenneskelighet og nestekjærlighet, ikke disse ”spidst tilskaarne meninger, tørre metoder”, dette ”begjær om kontrol og disse utækkelige, hovmodige, egoistiske fordringer til os andre, alltid fordringer, fordringer til medkristne” (Bjørnson på høgskolemøtet i Kristiania 24. april 1872. Sitert etter Anker 1932:310), som han finner hos samtidens pietister.

Øyvind Anker sier om Bjørnsons religiøsitet etter at han sluttet seg til grundtvigianerne at han var ”Betatt av den milde, glade kristendom, som var sær-dansk grundtvigiansk, men han beholder samtidig et drag av den mørkere norske tone fra sitt tidligere religiøse syn.” (Anker 1932:311) Når Bjørnson hører den grundtvigianske høyskolestyrelsen Ludvig Schrøder tale, føler han at dette er kristendom, dette er virkelig forkynnelse av kristenkjærlighet (Anker 1932:311). Bjørnson var vedholdende sterkt imot den gud som står høyt hevet over det jordisk menneskelige, den gud som menneskene skal frykte, den gud som skal dømme. Bjørnson var mer opptatt av den gud som virker i oss når vi utøver medmenneskelighet, kjærlighet og empati.

Det diktverket av Bjørnson som særlig er preget av grundtvigianismen, er *Fiskerjenten* (1868). Her får vi høre om Ødegaard, som mot slutten av boken, med forfatterens fulle sympati, oppretter en grundtvigiansk folkehøgskole, og her får vi høre om presten som gjennomgår en omvendelse fra pietisme til grundtvigianisme. Om ham står det til slutt at ”nu vilde han forkynde Ordet, saa det forberedte for Livet og ikke alene for Døden”. (Sitert etter Anker 1932:324) Denne tendensen i *Fiskerjenten* ble oppfattet som rettet også mot Ibsens *Brand*, som hadde kommet to år før, og som Bjørnson inderlig mislikte. Han ville ha en kamp mot den tro som gjorde verden til et tukthus og mot den tro som frivillig lukket seg inne i det. Han ville ha en tro som gjør glad, og som gir et lyst syn på livet.

Christopher Bruun

Utover i 1870-årene begynner det så å skje ting. I 1875 hadde Bjørnson flyttet opp til Gausdal, til Aulestad, som lå like ovenfor Vonheim hvor Christopher Bruun hadde etablert sin folkehøgskole. En kveld under et besøk på Vonheim hvor Bruun hadde lest opp den gammelengelske Cædmon-hymnen, stilte Bjørnson ham noen spørsmål om de evige helvetesstraffer. Bruun la ikke skjul på at han mente helvete og dets eksistens var reelt nok, mens Bjørnson ga uttrykk for at hele denne forestillingen om at noen skal pine evig i det hinsidige, var ham fullkomment motbydelig.

Bjørnson syntes i det hele tatt at Bruun var altfor sterkt preget av pietismen, og han klager i brev fra denne tiden stadig over Bruuns hang til pietisme. Dermed var debatten for alvor i gang, en debatt som ganske fort gjorde det kjølig mellom Aulestad og Vonheim. Dette gikk så langt at Bruun en del år senere (i 1886, jf. Sletten 1949:143f.) gikk offentlig ut og ba om unnskyldning fordi han hadde forårsaket Bjørnsons frafall.

Dette ble samtidig opptakten til den rekken av hendelser som førte til at Bjørnson etter hvert tok avstand fra hele kristendommen. Det ble opptakten til det som er blitt kalt hans negative omvendelse. Det gjorde ikke saken bedre at Bruun og Bjørnson ganske fort ble uenige også om en del andre ting. Blant annet var Bruun ivrig tilhenger av kongedømmet, mens Bjørnson var republikaner.

I mai 1876 skriver Bjørnson en anonym artikkel i *Oplandenes Avis* hvor han forteller at han med posten på én og samme dag fikk en utredning om at liberalismen var av djevelen, skrevet av en av tidens konservative norske teologer, Thorvald Klaveness (1844-1915),¹ samtidig som han fikk en utredning av den franske forfatteren Victor Hugo som gikk i stikk motsatt retning (Bjørnson 1912, 1:417). Hvem har talt i Kristi ånd, spør Bjørnson retorisk. Enten må kristendommen i sin forkynnelse føre an til alle høye mål for folkenes opplysning, frihet, fred og utvikling, eller den blir akterutseilt av dem som har menneskelighetens store kjærlighetstanker om bord.

¹ Klaveness utviklet seg riktignok senere i mer liberal retning.

Tre artikler

Dette var bare et første skremmeskudd, for allerede fire dager etter sto det en artikkel i *Oplandenes Avis* undertegnet "En Kristen", som alle umiddelbart identifiserte som Bjørnson. Artikkelen, som var den første av tre, hadde tittelen "Lidt om vor nuværende Religionsforkyndelse og dens Forhold til Folkearbeidet". I den første artikkelen forklarer han hva som er hans ærend: Bruddet mellom den virkelige dannelsen, den som fører folket fram til frihet og opplysning, og kirkens forkynnelse, blir større dag for dag. Religionsforkynnelsen også i vårt land arbeider seg dypere og dypere inn i den samme innsnevring av friheten som man har opplevd i mange andre land. Dette igjen fører til frafall fra kristendommen. Ennå på denne tiden er altså Bjørnson bekymret for dette frafallet, mens han ikke så mye senere helst ville syntes at dette var helt greit (Bjørnson 1912, 1:420). Ennå står han altså rimelig støtt på Grundtvigs kristendomssyn (Danielsen 1934:146).

Han fortsetter med å advare mot de konservative teologenes botemiddel mot dette frafallet, de som ønsker å skjerpe kirketukten, og som vil intensivere forkynnelsen ved å true med helvetesstraffen og lokke med himmelfryden. Etter å ha vært en tur innom kongetroskapen hos de konservative teologene med det synspunktet at denne kongetroskapen blir mer og mer latterlig jo færre kongedømmer som finnes i verden, angriper han dem for deres mangel på fedrelandskjærlighet, frihetsarbeid og sans for folkesuverenitet. Han angriper dem også for deres mangel på sans for moderne vitenskap (dvs. darwinisme og positivisme), for deres betraktning av kunsten – særlig teaterkunsten – som djevelens verk, og for deres fordømmelse av alt som er av denne verden. Hvem vil da bli den mektigste her på jorden, vårherre eller djevelen, spør han retorisk. Og den helveteslæren som disse konservative teologene kommer drassende med, er et resultat av den plumpeste bokstavutleggelse av Bibelen, legger han til. Til slutt i denne artikkel nr. 2 av de tre antyder han at folk flest ikke lenger gidder å tro på en gud som er så fiendsk mot menneskelivet, og som ikke orker å styre verken jorden eller himmelen, verken tiden eller evigheten.

I den tredje artikkelen angriper Bjørnson de konservative for deres naive Luther-troskap. Luther var god for sin tid, men de 300 årene som ligger imellom, krever at vi finner et uttrykk for vår tid. Som eksempel på hva vi ikke kan ta med oss fra Luther, nevner han at Luther trodde at djevelen skinnbarlig gikk omkring på jorden og avlet barn med menneskenes kvinner, at han trodde på hekser og gikk inn for heksebrenning, og at han ville ta livet av bønder som ville fri seg fra adelens åk. Bjørnson selv hevder at han undrer seg over hvor gud skulle finnes om han ikke står bak framskrittene i tiden, i vitenskapen, i menneskeligheten, i skjønnheten og i det som gjør oss lykkelige. Er han ikke i sannheten, skjønnheten, tapperheten enten den bekjenner ham eller ei, spør han. Skulle ikke hans forkynnere være sikre på å treffe ham der hvor det finnes martyrer, baktalte, forfulgte og miskjente heller enn der hvor fryktens menn og materialismens menn finnes?

Bjørnson priser også Grundtvig fordi han legger vekten på dåpen og ikke den vilkårlige bibeltolkningen. Også dette blir et viktig punkt i fortsettelsen for Bjørnson, at bibeloversettelse og bibeltolkning blir underkastet en historisk-relativistisk vurdering. Det er mennesker og ikke gud som har forfattet Bibelen, og Bibelen må leses med denne bevisstheten i bakhodet. Dermed kan den kristne atter bevege sine tanker fritt, sier Bjørnson, og er ikke redd livsmaktene.

Debatten bølget

Etter at Bjørnson hadde publisert disse tre artiklene, bølget debatten fram og tilbake i hele Norden. De konservative teologene F. W. Bugge og J. C Heuch tok til motmæle i *Luthersk Kirketidende* og hevdet at enten fikk man akseptere de kristne dogmene og forkaste darwinismen som usant hedenskap, eller så fikk man akseptere darwinismen og forkaste de kristne dogmene. Etter dette fulgte flere redaksjonelle artikler i samme bladet som fullstendig avviste darwinismen som uakseptabel fra kristent synspunkt.

Også i Danmark vakte Bjørnsons artikler røre. En av dem som ble anklaget for å være for aksepterende i forhold til Bjørnsons synspunkter, var F. Bojsen, broren til Mix Anker på Sagatun, eller Karen Elisabeth Bojsen, som hennes pikenavn lød. Også andre danske grundtvigianere sto fram og hevdet at Darwins evolusjonsteori lot seg forene med forestillingen om gud som verdens skaper, mens flere konservative teologer hevdet at dette var en umulighet. Jf. at dette var et debatttema mellom kristne og darwinister også i Darwinåret 2009!

Bjørnson på Hamar

I tiden etter at Bjørnson hadde skrevet de tre artiklene i *Oplandenes Avis*, er det at han for alvor begynner å stille de grunnleggende spørsmål ved hele det kristne livssynet. Her hadde han streift inn på helveteslæren, som bød ham så grundig imot. I et brev til Johan Sverdrup skriver han at ”den store folkesygd, kilden til al vor fortræd, er den sort kristendom, som af træle prækes for træle, og hvori hælvedes-straffen og læren om guds-billedet, ifølge hvilken alt fribåret (som menneske-båret) er synd, *bare* synd, – holder folket ræd, hælvedes-ræd, præste-ræd.” (Danielsen 1934:151)

I slutten av juli 1877 har folkene på Sagatun planlagt et folkemøte over tre dager, og mange debattglade deltakere har meldt sin ankomst. Arvesen hadde også skrevet og invitert Bjørnson, men ikke fått noe svar. Dagen før møtet begynte sendte han Bjørnson et telegram med beskjed om at han måtte komme, for nå sto det noe alvorlig på. Da fikk han øyeblikkelig telegrafisk beskjed fra Bjørnson: ”Jeg kommer saa fort som remmer og tøy kan holde!” (Arvesen 1915:97). Idet han entret talerstolen, sa han i forbifarten til Arvesen at nå ville han snakke fra leveren. Og Arvesen forteller at Bjørnson talte fra leveren, som han ikke hadde hørt Bjørnson tale, verken før eller siden.

Under dette møtet er det da Bjørnson for første gang, klart og entydig, tar avstand fra det kristne dogmet om djevelen og helvetesstraffene (Arvesen 1915:98, Danielsen 1934:151). Ut fra en naiv tilnærming til problemet skulle man tro at enkelte trakk et lettelsens sukk ved tanken på at Bjørnson kanskje kunne ha rett i sin påstand. Men nei. ”Salen og tilhørermasserne [var] ordentlig rystet ved det nye han her bragte under forhandling”, sier Arvesen (Arvesen sst.). Og i *Norsk Skoletidende* het det i en kommentar til møtet ”Med Bedrøvelse har vi hørt, at vor store Digter Bjørnstjerne Bjørnson under Mødet paa Sagatun Folkehøiskole nu i disse Dage har udtalt sig imod vor Kirkes Lære om et *evig Helvede* [...]” (Siert etter Danielsen 1934:151). Her var det ingen lettelse å spore over at helvete kanskje likevel var en fiksjon!

Det er ingen overraskelse at Bjørnson blir angrepet fra konservativt hold for sine synspunkter. Litt mer overraskende er det at folkehøgskolefolkene, grundtvigianerne, blant dem Ole Arvesen, Herman Anker, Viggo Ullmann og pastor Wilhelm Andreas Wexelsen, også var ivrige etter å presisere at de ikke var enige med ham. Her ser vi at Bjørnson for alvor skiller lag også med grundtvigianerne. Wexelsen skrev en artikkel i *Oplandenes Avis* hvor han gjorde dette klart.

Tre nye artikler

Når Bjørnson igjen skriver tre artikler om sitt syn på djevelen og helvetesstraffene i *Oplandenes Avis* i november og desember 1877, var det først og fremst et svar på Wexelsens artikkel. I den første av de tre artiklene gjengir Bjørnson den danske biskop Hans Lassen Martensens (1808-1884) overveielser rundt den såkalte apokatastasis-læren, en lære som måtte tiltale Bjørnson atskillig, siden den går ut på at alle mennesker – også de som fortapes – til slutt blir frelst.

Det synspunktet som dominerer i de to øvrige artiklene, er at Bibelen er underlagt historiens lover. Den er preget av det miljøet den er frambrakt i og det tidspunkt den ble frambrakt på, ifølge Bjørnson. Dessuten er den preget av det moment av tolkning som vil ligge i enhver oversettelse. Motsigelsene i Bibelen henger dessuten sammen med at jødernes religiøse forestillinger ikke ble til på en dag, men over århundrer. Han påpeker også at Det gamle testamentet ikke kjenner til noen forestilling om en djevel. Nå har Bjørnson lest seg til at djevles- og helvetesforestillingene først kom inn i jødisk tradisjon gjennom berøringen med perserne.

Bjørnson er også opptatt av at han ikke er alene i verden om å opprøres av de inhumane kristne helvetesforestillingene. Men til alle tider, sier han, har det eksistert kristne som har blitt opprørt over den forestilling at de fleste mennesker, fra å leve syndens ulykker igjennom her på jorden, blir evig fordømt i det hinsidige, mens bare noen ganske få utvalgte blir frelst. Til alle tider har det vært kristne som har blitt opprørt mot denne rå lære som ugudlig, og som hvilende på misforståelser av Kristus' og hans apostlers løsevne ytringer.

Bruddet

I januar 1878 ble det holdt et nytt folkemøte på Sagatun. Arvesen hadde i utgangspunktet ikke ønsket at Bjørnson skulle være til stede. Han ville nok gjerne unngå det oppstyret som Bjørnson hadde skapt sist han talte på Sagatun. Men andre møtedagen ble det likevel av enkelte tilstedeværende sendt et telegram til Bjørnson med en henstilling til ham om at han skulle komme. De "følte Længsel efter at have Bjørnson med" (Bjørnson 1912, 1:461), og Bjørnson lot seg heller ikke denne gangen be to ganger. Noe referat fra møtet finnes ikke, men han uttalte selv noen dager etter til *Oplandenes Avis* at "Om Helvedesstraffene talte jeg paa første Møde mod Arvesens indtrængende Ønske – paa andet om intet religiøst fordi han bad saa alvorlig bekymret om, at jeg skulde lade være." (Danielsen 1934:155)

Et par måneder senere kom Bjørnson i polemikk med Erik Vullum etter en anmeldelse Vullum skrev i *Dagbladet* av Grundtvigs bok *Mands Minde 1788-1838*, hvor Vullum for første gang bryter med grundtvigianerne. I sitt svar til Vullum 9. februar 1878 skal Bjørnson visstnok for siste gang bruke uttrykket "Vi Kristne" (Danielsen 1934:156) Litt senere skriver han til Georg Brandes at "Jeg er nu nætop højtidelig udstødt af Grundtvigs lejr – fordi jeg ikke kan, ikke vil have "djevelen" med udi samme lejr." (Danielsen 1934:156)

Omtrent samtidig skriver dansken Thomas Rørdam en artikkel i *Dansk Kirketidende* hvor han gir uttrykk for at mange dansker han har snakket med, og i tillegg han selv, betrakter Bjørnson som en vantro. Arvesen derimot tar det forbehold at man gjør kristelig klokest i ikke å utstøte og dømme andre enn de som utstøter seg selv, og overlate all dom til ham som kjenner menneskets dybder (Danielsen 1934:156). Noe lignende skriver Fredrik Wexelsen omtrent samtidig.

Etter 1878

Hva skjer så med Bjørnson og hans forhold til kristendommen etter 1878? Bjørnson vendte aldri uttrykkelig tilbake til kristendommen, slik mange hadde ventet at han skulle gjøre, i hvert fall når slutten nærmet seg. Han ble for alltid stående utenfor kirkens og de kristnes rekker. Det betyr

ikke egentlig at han i det vesentlige endret menneskesyn og moralsk grunnholdning etter krisen, men han sluttet å legitimere sine grunnstandpunkter med henvisning til Bibelen og kristen tankegang. Når han fra tid til annen bruker religiøst ladede begreper, må vi se på det som kulturelt betinget billedtale og ikke som uttrykk for en tilbakevending til tidligere religiøse grunnstandpunkter.

Eivind Berggrav sier noe interessant i en artikkel han skrev ved hundreårsmarkeringen for Bjørnsons fødsel. Han hevder at i forhold til en mann som Bjørnson, hvis holdning til kristendommen ikke alltid er ganske avklart, står kirkens folk overfor to motsatte fristelser. Den ene fristelsen består i at man bedømmer personen etter dikotomien troende eller vantro. Den andre fristelsen består i at man sier at det ligger atskillig skjult tro hos en mann som Bjørnson, også etter hans religiøse krise. Man forsøker altså å redde ham over på kristendommens grunn, tross alt, redde ham over på sin side, så å si.

Folk som Gerhard Gran (1856-1925) og Halvdan Koht (1873-1965), som begge arbeidet mye med Bjørnson og til dels var hans samtidige, landet begge i nærheten av det siste alternativet når de hevdet at Bjørnson var *religiøs* – altså ikke kristen, men *religiøs* – til siste slutt. Gerhard Gran hevder for eksempel at ”Han var et dypt religiøst gemytt, hva enten han stod på barnetroens eller på utviklingslærens grunn, hans forvisning var like strålende, hans trosbehov og trosevne like ukuelig.” (Berggrav 1932:401) Berggrav selv lander også egentlig på det samme standpunktet når han hevder om Bjørnsons krise og det som fulgte etter, at det han hadde forlatt med sin tanke, realiserte seg gjennom hans hjerte (Berggrav 1932:403). Han hevder at egentlig er Bjørnson igjen i kristendommen med noe vesentlig av seg selv.

Historikeren Ernst Sars lander derimot på det første alternativet når han i innledningen til *Artikler og taler* hevder at Bjørnson etter den religiøse krisen på slutten av 1870-tallet bekjente seg til en positivistisk og evolusjonistisk verdensoppfatning. Det gjør også Arnfinn Aaslund når han i Human-etisk Forbunds nettavis *Fri Tanke* står fram den 3. mai 2010 og hevder at Bjørnson var ateist (http://www.fritanke.ni/REPORTASJE/2010/Bjornson_var_ateist/). ”Men dette har nok vært vanskelig å akseptere for mange”, legger han til. Og det tror jeg er riktig. Folk vil gjerne ha Bjørnson på sitt parti.

Darwinismen

Det tankesystem som i størst grad kom til å prege Bjørnsons verdensanskuelse etter at han hadde lagt den religiøse krisen bak seg, var darwinismen. For noen kan det kanskje virke litt merkelig at darwinismen tilsynelatende *erstatte* kristendommen i Bjørnsons liv. Nå var det ikke riktig slik, for Bjørnson hadde begynt å lese Darwin allerede i begynnelsen av 1870-årene (Bull 1963:582, Berggrav 1932:394), og i de første årene med Darwin-studier hadde han åpenbart ikke noe problem med å kombinere sin Darwin-interesse med en kristen grunnholdning. Blant danske og norske grundtvigianere var det for øvrig mange som var positive til den nye scientismen mot slutten av 1800-tallet, og som – temmelig problemfritt – kombinerte det med et kristent grunnsyn. Sagatun-miljøet var et eksempel i så måte.

Etter hvert ble det nok likevel slik at darwinismen ble en form for *tro* for Bjørnson, men da i form av et slags aksiomatisk grunnlag for den verdensanskuelse han etter hvert kom til å lande på.

”Ordenens lov / bærer det alt i sin favn. Frukt og behov / føder hverandre; vort savn / møder det samledes gavn”

heter det i diktet "Salme II", som i poetisk form forsøker å fange inn hans nye livsanskuelse. Ikke tro i betydningen religiøs tro. Å tro at Darwin hadde rett i hovedsak når det gjaldt hans teorier om artenes opprinnelse, er noe helt annet enn religiøs tro. Bjørnsons grunnoppfatning på dette punktet utover mot 1800-tallets slutt kunne kanskje kalles en form for biologisk materialisme.

For øvrig var Bjørnson gjennom hele sitt liv en framtidsoptimist, han trodde at menneskene ville gjøre det rette når de bare visste hva som var rett, og han trodde at menneskets fornuft var det viktigste instrumentet mennesket var utstyrt med for å orientere seg i denne verden. Han var småfolkets venn, han var en dialogens mann og en demokrat, og han kjempet mot autoritære holdninger og undertrykkelse av alle slag. Bjørnson var med andre ord *humanist* av natur og intellektuell grunnholdning. Tidlig i sitt voksenliv var han kristen humanist. Etter hvert ble han bare humanist.

Et lite appendiks til slutt. I Aftenposten for lørdag 11. september i år er Levi Fragell intervjuet i anledning av at han gir ut en memoarbok. Der kaller han Jesus for barnerommets monster, fordi portrettet av Jesus hang på veggen i barnerommet hvor han så rett inn i barnehjertet med alle dets mørke flekker. Om det pinsevennmiljøet han vokste opp i, sier han at "Vi lærte knapt å snakke før vi ble grundig orientert om fortapelsens mulighet", og litt senere i intervjuet hevder han at fortsatt er det samlinger der barn kneler og roper til Jesus at de må bli frelst. Hvem sa at Bjørnson var utdatert?

Litteratur

- Bull, Francis 1963: *Norges litteratur. Fra februarrevolusjonen til første verdenskrig. Ny utgave*, Oslo.
- Amdam, Per 1969: *Bjørnson og kristendommen 1832-1875: selverkjennelse, selvhevdelse*, Oslo.
- Berggrav, Eivind 1932: "Bjørnson og kristen tro", *Kirke og kultur* s. 383-404.
- Anker, Øyvind 1932: "Bjørnson og grundtvig inntil 1872", *Edda*, s273-338.
- Danielsen, Egill 1934: "Bjørnstjerne Bjørnsons strid med pietister og grundtvigianere", *Edda* 145-157.
- Sletten, Klaus 1949: *Christopher Bruun. Folkelæreren – stridsmannen*, Oslo.
- Bjørnson, Bjørnstjerne 1912: *Artikler og taler*, bd. 1-2, Oslo.
- Bjørnson, Bjørnstjerne 1876: "Lidt om vor nuværende Religionsforkyndelse og dens Forhold til Folkearbeidet", *Oplandenes Avis* 24. mai, 31. mai og 7. juni.
- Bjørnson, Bjørnstjerne 1877: "Til Fredrik Wexelsen", *Oplandenes Avis* 28 november, 5. desember og 8. desember.
- Arvesen, Olaus 1915: *Samliv med landskjendte mænd*, Kristiania.
- http://www.fritanke.ni/REPORTASJE/2010/_Bjornson_var_ateist/